

J-II-131

~~K-I-18~~
II-II-5

A
ESİN.E
KAŞ
1980

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

253

TÜRK KÜLTÜRÜ

AYLIK DERGİ

126

KAŞGAR VE DR. JARRING

EMEL ESİN

215 - 216

SAYI 215 - 216

YIL XVIII

EYLÜL - EKİM 1980

TÜRK KÜLTÜRÜ

Yayın Ta.: Kasım/1962

Yayınlayan:
TÜRK KÜLTÜRÜ
ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ

Kuruluş Ta.: Ekim/1961

★

İmtiyaz Sahipli

Prof. Dr. ŞUKRİ ELÇİN

★

Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Talip YÜCEL

★

Fiatı: 20,— TL.

Yıllık abonesi: 240,— TL.

Diş memleketlere iki
mislidir.

★

Dergiye gönderilen yazı-
lar basılsın basılmıyın
iade edilmez. Dergideki
yazılar kaynak gösteri-
lerek alınabilir. Makale-
lerdeki fikirler imzâ sa-
hiplerine aittir.

★

İdare ve yazışma adresi:

BAHÇELİEVLER
SONDURAK, 17.
SOKAK NU. 38
ANKARA

★

Dizilip Basıldığı yer:

Ayyıldız Matbaası A.Ş.
Ankara

İÇİNDEKİLER

Çorak Tarla.

Dr. Muhtar Tefikoğlu 259

Edebiyat Tarihimizde Gerekli Bir
Düzeltilme.

Doç. Dr. Meserret Dirioz 265

Mizanet Mehmed Murad Rey ve
İtomanına Dair

Doç. Dr. Birol Emil 282

Kıbrıs - Ermeniler - Enosisçiler

Berin Okan 295

Hazar-Ötesi Türkmenlerinde Din ve
Dini İnanışlar. (İnce Burun Köyü).

Doç. Dr. İsmail Aka 307

Bir Vendik Vesikasına Göre: I. Koso-
va Muharebesi'nin Tarihi.

I. Behçet Akın 312

Bibliyografya:

Kaşgar ve Dr. Jarring (Stockholm,
1979)

(Emel Esin) 314

Hâfız Hüseyin Ayvansaraylı, Vefe-
yât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl (İs-
tanbul, 1978)

(Vahit Çabuk) 316

Türk Bilmeceler Hazinesi (İstanbul,
1979).

(Durum Yıldırım) 318

KÂŞGAR VE DR. JARRING

Tanınmış İsveçli türkolog ve diplomat Dr. Gunnar Jarring'ın son eseri "Yine Kâşgar" mânâsına gelen bir ad taşımaktadır: "Ater till Kasghar, (Stockholm, 1979), 8., 255 sahife, 31 resim, bir harita, lûgatçe, indeks.

Kâşgar adını okuyunca, her Türk gibi, bu tanıtmayı yazanın da kalbi daha hızlı attı. Kâşgar! Çin târihi¹ tarafından teyid edilen Mahmûd Kâşgarî'nin² bildirdiği bir rivâyete göre, Kâşgarlılar V. yüzyıldan beri bağlı bulunan, kadim Türk illerinden biri; Tonga-Er-Alp'in "Ordu-kent"³; Karluk Budist medeniyetinin beşiği⁴; "Hâkânî Türk" sülâlesine mensûp Satuk Bugra Han'ın hîdâyete erip, Türklere İslâmın yolunu açtığı, mescit binâ edip gömüldüğü mübarek toprak⁵; ilk islâmî Türk medeniyetinin merkezi⁶; hâlen yabancı bir gazetenin rivâyetine göre, ezan okunmayan, hattâ minârelerin yıkıldığı; başka iklimlerden hiç bir Türkün gidemediği ve ancak hayâl âleminde ziyâret ettiğimiz mânevî vatan. "Yine Kâşgar" adından anlaşıldığı gibi, bu şehir Dr. Jarring'ın de hayâtında müstesna bir yer almış. Dr. Jarring, Lund Üniversitesinde, henüz genç bir âlim iken, Doğu türkçesine ve Doğu Türkistana alâka duymuş ve G. Raquette'in derslerini takibetmişti. O sıralarda, Hedin'in Doğu Türkistan araştırmaları da dikkatleri çekmekte idi. Dr. Jarring, Alman türkologu W. Bang ve onun muhtindeki, Türkiyede Türkoloji araştırmalarının müstakbel hocaları, Reşid Rahmetî Arat ve Saâdet Çagatay ile de temâsta idi. Macar türkologlarından Fekete ve Németh'i de tanyordu. Ayrıca, Kâşgar'daki İsveçli misyonerlerin desteğini de sağlayablmıştı. Böylece, ilk Kâşgar yolculuğu, 1929'da başladı. Tren ile, Moskova

üzerinden, Andican ve Oş'a varan Jarring, orada bir kervâna katılarak, at ile Kâşgar'a erişti.

Kâşgar, 1929'da, müellifin tabiri ile, henüz bir Orta Çağ şehrinin câzibesini muhafaza ediyordu. Dedeirde Kâşgar, ka vak ağaçlarının bittiği bir boz-kır içinde, surlar ile çevrili bir şehir idi. Boz-kırda kara-tavuklar ötüyor ve bazan, "kara-buran" denen kum fırtınaları esiyordu. Ufukta, Türkçe Ak-tag, veya Tenri-tag adı verilen⁷ Doğu T'ien-shan'ın zirveleri yükselmekte idi. Surlar içinde bu kalabalık çarşıda, Dr. Jarring Kâşgar halkı ile tanışmış; Doğu Türkistan'ın meşhûr halıları üzerine oturmuş, ulemâ ve kitapçılar ile görüşmüş. Muhâvere-

- 1) W. Eberhard, Çin'in şimal komşuları (Ankara, 1942), 87'de verilen bir kaynak, daha V. asırda, yani Kâşgarlılar Altun-yış'da iken, Kâşgar'ın onlara bağ verdiğini ifâde etmektedir. G. Schmitt, bir makalesinde, Kâşgar'ın çince adı Shu-le'yi türkçe Sulak (Sulak) şekline ırcâ ile, Milâd etrafında Kırgızların Kâşgar'da yaşamış olduğunu tahmin etmektedir: bkz. E. Esin. İslâmiyetten önceki Türk kültürü târihi ve İslâma giriş (İstanbul, 1978), not 11/16
- (2) Mahmûd Kâşgarî, Divân-u lugât it-Türk, B. Atalay bask. (Ankara, 1941-43), "Ordu-kent" madesi.
- (3) İbid.
- (4) E. Esin, "Farhâr-i Halluh", Türkiyat Mecmuası, XVIII (İstanbul, 1976), 98-102.
- (5) Esin, Kültür târihi (yuk. not 1'de a.g.e.), 120.
- (6) A.g.e., 163-166.
- (7) Neue Zürcher Zeitung, 21 ve 28 Temmuz 1978 makaleleri.

lerden bazı kelimeleri kitabına aksettirmiş; "Es-selâmun aleykum"; "Nasılısınız? yahşımız?"; "Rehmet" (Rahmet: te-sekkür mânâsına). İstanbul'u özleyen, fakat "pul yok" diye İstanbul'a gidemeyen "Âşık" ile tanışmasını da nakletmiştir.

Dr. Jarring yalnız Kâşgar'ı değil, bütün Doğu Türkistan'ın mimârî eserlerini anmakda ve bazısının resimlerini vermektedir. Gözümüzün önünde canlanan başlıca yapılar şunlardır: Kâşgar civârında ve Uygur Hakânlığı başkenti Koço'da bulunan, Burkan dîni tapınakları; Kâşgar vilâyetindeki ekseriyeti eski Budist külliyelerin yerinde X - XII. asırlarda, "Hâkânî Türk" sülâlesince inşa edilmiş külliye ve türbeler; XIV. - XV. yüzyıllarda Kâşgar'a hâkim olan Çağatay ve Duğlat soylarından hükümdârların yaptırdıkları medreseler; Kâşgar'ı hem Kalmuk'lara teslim eden, hem de geri almak için gazâ eyleyen Âfâk (Apak) Hocanın türbesi (ölümü: 721) etrafındaki, yüzlerce, Kibleye dönük sandükalar; Çin istilâsına karşı duran Muhammed Emin Han'ın (1829-64) külliyesi; Kâşgar'ı 1866'da başkent ittihaz edip, İslâmî Türk medeniyetini canlandırmağa hayatını vakfeden Yakûb Han'ın ihyâ ettiği ziyaretgâhlar yâd edilmiş. Yakûb Han'ın, Sultan Abdülaziz'e biat edip, Kâşgar'a davet ettiği Türk zabıtlarının verdiği bilgiye dayanan ve İstanbul'da, H. 1300'de neşr edilen **Kâşgar târihi**'nde de bu âbidelerin o vakitki vaziyeti, kısmen, anlatılmaktadır.¹⁰

Müellif, Kâşgar'ın Budizm'den İslâma geçtiği M. X. yüzyıl hâtıralarına bilhassa alâka duymuş. İlk önce, Taklamakân çölünü doğu istikametinde aşarak, Dost —Bulakım ve Ordam— Pâdişah ziyaretgâhlarına gitmiş. Tezkire-i Satuk Bugra Han'ın bir nüshasını dostu kitapçı Roza Ahund'dan alan Dr. Jarring, Kâşgar'ın şimalindeki Artuş'da, Satuk Bugra Han'ın külliyesini de ziyâ-

ret etmek istemiş. Fakat, heyhât, Artuş'da onu gönül burkucu bir manzara beklemekte idi. Müellifin tâbiri ile, "İslâmın öncüsü bu büyük şahsiyetin külliyesinden ancak harâp bir kubbe kalmıştı". İslâmın Doğu Türkistan'daki timsâlinin bu yıkılışı ne zamân ve nasıl olmuştu? Merhûm Hocamız Prof. Zeki Velidî Toğan'dan duyduğuma göre, bir devirde, Kalmuklar Satuk Bugra Han külliyesini yıkmışlar. Dr. Jarring bunun 1848 sıralarında olup Forsythe'in¹¹ eserinde, külliye'nin 1873'deki bir resmi bulunduğu göre, Ya'kûb Han'ın Satuk Bugra mezarını tekrar yaptırdığını sanmaktadır. Külliye şeyhinin Dr. Jarring'e ifâdesine göre, Âbidenin yıkılışı bir yer sarsıntısına bağlanmakta idi.

Kâşgar'a 1978'de yine dönen Dr. Jarring, Kırgız eyâletinde olduğu ifâde edilen Artuş'u tekrar ziyâret imkânını bulamamış Müellif, bugünkü Kâşgar'a eserinin şu son bölümlerini tahsis etmiş: "Kâşgar'a dönüş"; "Kâşgar hakkında resmî bilgiler"; "Kâşgar mektepleri" "Zirâat"; "Sinâyi"; "Tabâbet"; "Kâşgar'da İslâm"; "Edebiyât ve kültür hayatı"; "Urumçî'ye dönüş"; "Deniz seviyesinden daha aşağıda bulunan **Turfan**" *Turfan ili*,

Zevcim Seyfullah Esin'in Stockholm elçiliğimizde hizmette bulunduğu 1942-43 yıllarında öğrendiğim bir kaç kelime İsveç dilini hatırlamağa gayret ile, eseri anlamağa çalışır iken şunu düşündüm: Dr. Jarring'in kitabı bize o derece yakın ki, sanki manâyı hissetmekdeyiz. Fakat bu eserin türkçeye tercüme edilmesi millî kitaplığımıza değerli bir katkı olacaktır.

Dr. Emel Esin

- (8) Esin, **Kültür Târîhi**, not 1/10'da verilen kaynaklar.
- (9) E. Esin, "Kâşgar", **Türk Ansiklopedisi**, fasikül 166-167 (Ankara,
- (11) A.g.e.'de resmi verilmiştir. **1974**'de verilen kaynaklar.
- (10) A.g.e.